

НАРОДНА ДУМА
Самійло Кішка

Ой із города із Трапезонта виступала галера,
Трьома цвітами процвітана, мальована.
Ой первим цвітом процвітана —
Злато-синіми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана —
Гарматами ориштована;
Третім цвітом процвітана —
Турецькою білою габою покровена.
То в той галері Алкан-паша,
Трапезонтськое княжа, гуляє;
Маєть собі ізбранного люду:
Сімсот турків, яничар штириста
Да бідного невольника почвартаста
Без старшини войськової.
Первий старший меж ними пробуваєть:
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий — Марко Рудий, суддя войсковий;
Третій — Меїсій Грач, войсковий трембач;
Четвертий — Лях Бутурлак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять штири, як став по волі,
Потурчився, побусурменився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!..
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли,
Против Кефи-города
Там собі великий да довгий опочинок мали,
То представиться Алкан-пашаті,
Трапезонтському княжаті, молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, напрочуд...
То Алкан-паша, трапезонтськое княжа,
На турків, яничар, на бідних невольників покликає:
«Турки,— каже,— турки, яничари,
І ви, біднії невольники!
Котрий би мог турчин, яничар сей сон одгадати,
Мог би йому три гради турецькїї дарувати;
А котрий би мог бідний невольник одгадати,
Мог би йому листи визволенїї писати,
Щоб не мог ніде ніхто зачіпати!»
Сее турки зачували, нічого не сказали,
Бідні невольники, хоч добре знали, собі промовчали.
Тільки обозветься меж турків
Лях Бутурлак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:
«Як же,— каже,— Алкане-пашо, твій сон одгадати,
Що ти не можеш нам повідати?»
«Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видитьсся: моя галера цвіткована, мальована,
Стала вся ободрана, на пожару спускана;

Видиться: мої турки, яничари
Стали всі впень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Которії були у неволі,
То всі стали по волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
У Чорное море пометав...»
То скоро тое Лях Бутурлак зачував,
К нему словами промовляв:
«Алкан-пашо, трапезонтський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду саджати.
По два, по три старії кайдани і новії ісправляти,
На руки, на ноги надівати, з ряду до ряду саджати,
Червоною таволгою, по два дубця брати,
По шиях затинати, кров християнськую на землю проливати!»
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали.
Тогді бідних невольників до опачин руками приймали.
Щироглибокої морської води доставали.
Скоро-то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали:
До города Козлова,
До дівки Санджаковни на зальоти поспішали.
То до города Козлова прибували,
Дівка Санджаковна навстрічу виходжає,
Алкана-пашу в город Козлів
Зо всім войськом зотягала,
Алкана за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці визивала,
За білу скам'ю саджала,
Дорогими напитками напувала,
А войсько серед ринку саджала.
То Алкан-паша, трапезонтськое княжа,
Не барзо дорогії напитки вживає,
Як до галери двох турчинів на підслухи посилає:
Щоб не мог Ляше Бутурлак Кішку Самійла одмикати,
Упоруч себе саджати!
То скоро ся тії два турчина
До галери прибували...
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
«Ай, Ляше Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволі,
Як ми тепера,
Добро нам вчини,
Хоч нас, старшину, одомкни —
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали».
Каже Лях Бутурлак:
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Добро ти вчини,
Віру християнську під нозі підтопчи,
Хрест на собі полонни!

Аще будеш віру християнську під нозі топтати,
Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати!»
То скоро Кішка Самійло зачував:
«Ой Ляше Бутурлаче, недовірку християнський!
Бодай же ти того не дождав,
Щоб я віру християнську под нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду да неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську покладати.
Ваша віра погана,
Земля проклята!»
Скоро Лях Бутурлак тое зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає:
«Ой,— каже,— Кішко Самійлу, гетьмане запорозький!
Будеш ти мене в вірі християнської укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за попереk втрое буду брати!»
То ті два турчина тое зачували,
До Алкана-паші прибували:
«Алкан-пашо,
Трапезонтськое княжа, безпечно гуляй:
Доброго і вірного ключника маєш —
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»
То Алкан-паша, трапезонтськое княжа,
великую радість мало,
Пополам дорогії напитки розділяло:
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаковною уживало.
Став [Лях Бутурлак] дорогії напитки пити-підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника розбивати:
«Господи, єсть у мене що іспити і ісходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській розговорити».
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе саджає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубка в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубка в руки брав,
То у рукава, то у пазуху, сквозь третю хусту додолу пускав.
Лях Бутурлак по єдиному випивав:
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло да угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав,
Сам вісімдесят чотири ключі з-під голів виймав.
На п'яти чоловік по ключу давав:
«Козаки-панове, добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ног, із рук не кидайте,
Полуночної години ождиайте!»
Тогді козаки один другого одмикали,
Кайдани із рук і із ніг не кидали,
Полуночної години ождиали,
А Кішка Самійло чогось догадав,
За бідного невольника ланцюгами втрое себе прийняв,
Полуночної години ождиав.

Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-паша з войськом до галери прибувати.
То до галери прибував, словами промовляв:
«Ви, турки, яничари, помаленьку ячіте,
Мойого вірного ключника не збудіте!
Самі же добре помеж рядами проходжайте,
Всякого чоловіка осмотряйте,
Бо тепера він підгуляв,
Щоби кому пільги не дав».
То турки, яничари свічі у руки брали,
Помеж рядів проходили,
Всякого чоловіка осмотряли,
Бог помог — за замок руками не приймали.
«Алкан-пашо, безпечно почивай!
Доброго і вірного ключника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посаджав,
По три, по два старії кайдани і новії посправляв,
А Кішку Самійла ланцюгами утрое прийняв».
Тогді турки, яничари у галеру входжали,
Безпечно спати полягали;
А котрії хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристані Козловської спати полягали...
Тогді Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам меж козаків устав,
Кайдани із рук і із ног у Чорное море пороняв;
У галеру входжає, козаків побуджає,
Саблі булатні на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
«Ви панове-молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Некоторого турчина в галері не збудіте...»
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорное море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
«Ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турок, яничар впень рубайте,
Котрих живцем у Чорное море бросайте!»
Тогді козаки од города Козлова забі[га]ли,
Турок, яничар впень рубали,
Котрих живих в Чорное море бросали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв, у Чорное море побросав,
До козаків промовляє:
«Панове-молодці, добре дбайте,
Всіх у Чорное море бросайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте:
Между войськом для порядку,
За яризу войськового зоставляйте!»
Тогді козаки добре мали:
Всіх турків у Чорное море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Между войськом для порядку
За яризу войськового зоставляли.
Тогді галеру од пристані одпускали,

Самі Чорним морем далеко гуляли...
Да ще у неділю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані походжала
Да білі руки ламала, словами промовляла:
«Алкан-пашо, трапезонтськє княжату,
Нащо ти на мене такє великє пересердіє маєш,
Що од мене сьогондє барзо рано виїжджаєш?
Когда би була од отця і матусі
Сорома й наруги прийняла,
З тобою хоч єдину ноч переночувала!..»
Скоро ся тєє промовляли: галєру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку, у полуденнєю годину,
Лях Бутурлак од сна пробуждає,
По галєрі поглядає, що ні єдиногє турчина у галєрі немає.
Тогдї Лях Бутурлак із ліжка встає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
«Ой Кішко Самійлу, гетьманє запорозький, батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на останці віка мойогє на тебе!
Бог тобі да поміг неприятеля побідити,
Да не умітимєш у землю християнськєю входити!
Добро ти учини: половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькєє дорогєє плаття наряди,
Бо ще будємо од городє Козлова
До городє Царєграда гуляти,
Будуть із городє Царєграда дванадцять галєр вибігати,
Будуть Алкана-пашу з дівкєю Санджаківнєю
По зальотєх поздравляти,
То як будєш отвіт оддавати?..»
Як Лях Бутурлак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькєє дорогєє плаття нарядив.
Стали од городє Козлова до городє Царєграда гуляти,
Стали із Царєграда дванадцять галєр вибігати
І галєру із гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкєю Санджаківнєю
По зальотєх поздравляти.
То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав:
Раз то мовить по-грецьки,
Удругє — по-турецьки,
Кажє: «Ви, турки, яничари, помалєньку, братія, ячітє,
Од галєри одвернітє,
Бо тепєрє він подгуляв, на упокої почиває,
На похмілля знемагає.
До вас не встане, голови не зведє.
Казав: «Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милості і повік забувати!»
Тогдї турки, яничари од галєри одвертали,
До городє Царєграда убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Яссу воздавали.
Тогдї козаки собі добрє дбали,

Сім штук гармат собі ориштували,
Яссу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славути низенько уклоняли:
«Хвалім тя, господи, і благодарим!
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
А теперя хоч не дасть нам бог на час по волі!»
А у Тендрові-острові Семен Скалозуб
З войськом на заставі стояв
Да на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
«Козаки, панове-молодці! Що сія галера чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре майте,
По дві штук гармат набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Єслі турки, яничари, то упень рубайте,
Єслі біднії невольники, то помочи дайте!»
Тогді козаки промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас, козаків, страшишся:
Єсть сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє —
Се, можеть, є давній бідний невольник
Із неволі утікає».
«Ви віри не діймайте,
Хоч по дві гармати набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!
Як турки, яничари, то упень рубайте,
Єслі бідний невольник, то помочи дайте!»
Тогді козаки, як діти, негаразд починали,
По дві штуки гармат набирали,
Тую галеру із грозної гармати привітали,
Три доски у судні вибивали,
Води дніпровської напускали...
Тогді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Чогось одгадав, сам на чердак виступав,
Червонії, хрещатії давнії корогви із кишені винімав.
Розпустив...
До води похилив...
Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці, сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє —
Се єсть давній бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає:
Були п'ятдесят чотири годи у неволі,
Тепер чи не дасть бог хоть на час по волі...»

Тогді козаки у каюки скакали,
Тую галеру за мальовані облавки брали
Да на пристань стягали,
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба паювали,
Тую галеру на пристань стягали.
Тогді злато-синії киндяки — на козаки,
Златоглаві — на отамани,
Турецькую білу габу — на козаки, на біляки.
А галеру на пожар спускали,
А сребро-злато — на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського спаса,
На Трахтемировський монастир,
На святую Січовую покров давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного бога благали;
А другу часть помеж собою паювали;
А третю часть брали,
Очертами сідали,
Пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали,
Кішку Самійла по волі поздравляли:
«Здоров,— кажуть,— здоров, Кішко Самійлу,
Гетьмане запорозький! Не загинув еси у неволі,
Не загинеш і з нами, козаками, по волі!»
Правда, панове, полягла Кішки Самійла голова
В Києві-Каневі монастирі...
Слава не умре, не поляже!
Буде слава славна
Помеж козаками,
Помеж друзями,
Помеж рицарями,
Помеж добрими молодцями!
Утверди, боже, люду царського,
Народу християнського,
Війська Запорозького, Донського,
З усією черню дніпровую,
Низовую,
На многія літа,
До кінця віка!

Записано 1832 р. від бандуриста Івана Стрічки на Полтавщині. Опубліковано в зб.: Малорусские и червонорусские народные думы и песни. СПб, 1836, с. 15—27.

Подається за першодруком.

Дума відзначається історичною достовірністю. В 1570-і роки Самійло Кішка брав участь у морських походах проти Туреччини, потрапив з козаками в полон, де пробув двадцять п'ять років, 1599 р. підняв повстання на галері, невільники перемогли яничарів і повернулись на Україну, де був обраний гетьманом.

СЛОВНИЧОК

... Гарматами ориштована — раніше друкувалось неточно: «гарматами арештована», що затемнювало зміст; риштувати — обладнати, обсадити, озброїти; риштунок — озброювання; префікс о означає дію, що поширюється на весь об'єкт (напр., окропити, озолотити і т. п.); ненаголошені о та и в слові «ориштувати» можуть при співі звучати як а і е, внаслідок — хибна передача слова «арештувати», що ми й виправляємо у цьому виданні.

... трапезонтське княжа — син володаря із Трапезунта (Трапезона), міста і порту на березі Чорного моря в північно-східній Туреччині (тепер — Тробзон), одного з невільничих ринків.

Почвартаста — триста п'ятдесят (осіб).

Марко Рудий, суддя військовий — особа, не зафіксована історичними документами.

Меїсій Грач, військовий трембач — історичні джерела свідчень про нього не зберегли; в деяких варіантах думи він має ім'я Марко.

Кефа-город — місто Кафа (нині Феодосія), в XV—XVII ст.— великий невільничий ринок.

Листи визволені — своєрідні пропуски для звільнених з неволі (звичайно, викуплених), що давали змогу пройти контрольовані турецько-татарськими силами території.

Дівка Санджаківна — дочка санджака, тобто воєнного урядовця султанської Туреччини, власника подарованих за службу земель.

Лиман-ріка — очевидно, Дніпровський лиман.

Тендров-острів — острів Тендра в північній частині Чорного моря, так звана Тендровська коса.

Скалозуб Семен — літописні джерела називають кількох Скалозубів із козацької старшини кінця XV ст., котрий із них був прототипом героя думи, досі не встановлено.

... гармати набирайте — в деяких варіантах — «гармати набивайте» (порохом).

... Гостинця їй дайте! — поетичний образ іронічного характеру, що означав «вистрілити по галері».

... на чердак виступав...— виходив на палубу.

Межигорський спас — Межигірський Спасо-Преображенський монастир, що був заснований 988 р. і знаходився поблизу м. Києва біля Вишгорода. Після зруйнування польською шляхтою Трахтемирівського монастиря в 1660-х рр. став шпиталем для старих запорожців. 1786 р. монастир було закрито.

Трахтемирівський монастир — заснований в 70-х роках XVI ст. поблизу м. Трахтемирова і с. Зубринців (нині — Переяслав-Хмельницького району на Київщині). Був шпиталем та притулком для поранених і старих козаків. Зруйнований польсько-шляхетськими загарбниками в 1664—1665 рр.

Січова покров — козацька церква в Запорозькій Січі.

... полягла Кішки Самійла голова // В Кивві-Каневі монастирі...— вказівка на похорон Самійла Кішки у Каневі; оскільки співці дум не мали достовірних даних, то й згадували

обидва козацькі монастирі — Межигорського спаса, що неподалеку від Києва, і Трахтемирівський, що територіально прилягав до Канева.

*... Війська Запорозького, Донського, // З усією черню дніпровою, // Низовою...—
вславлення бойової дружби українського та російського козацтва, що не раз спільно вело
боротьбу проти османсько-турецької агресії.*